



רמב"ם

א

כמו בימי החורבן ראו חכמי הדור, כי לא תוכל להיות תקומה לעם ישראל אך על ידי התורה, וכן ככל עת שתספו הצרות על עם ישראל, החעוררו חכמיו וראשיו, לחזק את היהדות באופן כזה, אשר תעצור כח לעמוד מפני כל נסיון, ועמל ותלאה אשר ימצאו להם לעתים, במקומות שונים, ולהשאיר בתקפם בעצם תומם וללחום נגד כל המכשולים והפגעים והרדיפות, אשר ימצאו להם אויביהם בנפש בגלוי ובסתר. וע"כ עסקו בכנין המבצר והחומה לחסותם, והיא חכמת התורה הצרופה לחזקה ולאמצה, כאספס את המסורות וחקים ומשפטים והמנהגים כאמונה והדת. וגם המה הם שָׁכְנו היסוד מוסד לחזקת האומה ולעצור כח עד היום הזה.

ואחד מגדולי החכמים אשר הציב לו למטרה לחזק הבנין הזה, ואשר כל המכשולים לא עצרוהו מעבודתו התמה, היא האיש רבנו משה בן מיימון, נושא התולדה הזו.

רבנו משה (נודע גם בשמו הערבי, אבן ערמאן מזה בן מאימון עובייד אלה) נולד ביום י"ד ניסן שעה אחת ועשרים רגעים אחר חצות, בשנת ארכעת אלפים ושמונה מאות ותשעים וחמשה לביע בעיר קורדובה⁽¹⁾ לאביו רבי מיימון בן יוסף הספרדי⁽²⁾. אביו היה חכם כחכמת התורה אשר למד מאבותיו שהיו ת"ח וגדולי העם מדור דור, וגם היה אבי רבנו משה חכם כשאר מדעים, כחכמת הנדרסה והתכונה וחבר ספרים כחכמות הללו, והיה אחד מדייני עיר קורדובה.

רבנו מיימון למד את בנו, אשר הכיר את תכונת נפשו והכשרון שבו, כתבי סודש. תלמוד וכל מקצעות תורת היהדות, הוא המביע בלב העלם אהבה עזה, ותשוקה

⁽¹⁾ עיר קורדובה (Cordova) במחוז אנדלוסיא בספרד, כבר במאה השמינית לספ"ה, ישבו שם יהודים בשכינה מיוחדת, ושם חיו עושים מסחרם במשי ומכירת עבדים, היהודים והישמעלים התיחדו יחד בענייני החכמות והמדעים. שורעו הקלימים ביסוד האקדמיא בקורדובה. ושם היה הרבה מגדולי וחכמי היהודים, כמו: ר' חסדאי אבן שפריט, שחיה שר האוצרות למלך, ר' מנחם בן סרוק ועוד.

⁽²⁾ רבי מיימון אבי רבנו היה נצר מגזע חיחס, משוע יחודה ממשפחת רבנו הקדוש, ובחתימת פרוש המשנה להרמב"ם, כתב רבנו משה בעצמו יחוסו, וזה לשונו "אני משה בן הרב הדיין רבנו מיימון, בן החכם הגדול רבנו יוסף בן הרב רבנו יצחק, בן הרב הדיין רבנו עובדיה, בן הרב הדיין רבנו שלמה, בן הרב רבנו עובדיה בן הרב הקדוש רבנו יוסף, בן החכם רבנו עובדיה. ובסוף סי' מלחמת מצוה כותב בן הרשב"ץ, כי הרמב"ם היה מזרע דוד המלך ע"ה, רבנו מיימון הדיין אבי הרמב"ם, חבר גם הוא מרושים על התלמוד ככתוב בהקדמת הרמב"ם לפרוש המשניות מס' זרעים, וקבצתי כל אשר בא לידי מפרשי אדוני אבי ז"ל, וגם חבר סי' בדיני תפלה ומעד בלשון הגרי.

עצומה לחכמה ודעת, והיא עורר רגשי לב הנער הזה, לחיי חרוח ורוממות הנפש, אולם לא ארכו להם ימי המנוחה והשלווה.

כמעט מלאו להעלם משה שלש עשרה שנה, קמה עת צרה ליעקב, וימי תלאות ורדיפות אין מספר, כי עם האלמיהאדין הוא בעל אמונת מחמד חדשה, שרדפו בקנאתם לדתם, כל דת אחרת, הבקיעו לעיר קורדובה ויגורו ישמד או גלות על כל יושביה, ובכל מקום העבירו קול לאמור: כיהודים כנוצרים חקה אחת להם, יקבלו עליהם את תורת האיסלם או יעזבו את הארץ, וכל אשר לא יעשה אחת משתי אלה יומת, וכל רכושו יחרם לאוצר הממלכה, ואלפי יהודים מכרו קניניהם כמעט בלא מחיר, ויצאו המה ונשיהם וטפם לנוע ולנוד, עד אשר ימצאו להם מנוח, ואז נסגרו הישיבות המסוארות וכל בתי תפלה הנהררים אשר עמדו לתלפיות, היו לשלל לאויביהם, והרבה יהודים נפוצו לכל רוח.

אז בין יושבי העיר הזאת, יצאו כגולה רבי מיימון עם בנו משה ואנשי ביתו, בעזבם את כל הונם ורכושם, והלכו כאשר הלכו באין מטרה, ונדרו מעיר לעיר וממדינה למדינה, ובעצם ימי הנדודים והמלטולים, והנער משה הולך וגדול בחכמה ותבונה, ויצא מזמן הילדות לזמן הבחרות.

אם כי כגולה הלך הנער, ריחו לא נמר, ובכל אשר עבר על ראשו צרות רעות ורבות לא פעל על רוחו לדעה והוא התרועע עם חכמים יודעי תורת חכמות הנרסה והתכונה, אשר כבר אביו למדו החכמות האלו, וגם התחבר עם חכמי הפילוסופיא, ובכך סגל לו העלם אוצרות חכמות האמת, ובבינתו היתרה העמיק והרחיב את ידיעתו בתורת ה' תמימה, שכלו היה בהיר וצח כר הגיון המשפט ושכל הישר, וכן נדרו והלכו רבנו מיימון וביתו ולא מצאו מנוח, וכמוכך, בעת רעה ומצוקה כזאת, אשר בני ישראל נרדפו על אמונתם בכל מקום בוואם, משערים אחדים מכותבי התולדות, שהוכרחו גם המה לשאת מסוה אמונה אחרת על פניהם, וכאשר שמעו את שמע הרב הגאון הכדוש רבי יהודה אבן שושן הכהן⁽¹⁾ היושב בעיר פאס⁽²⁾ אשר בארץ אפריקא גמרו אומר להשיב סעמיהם אל מקום שבתו, ויקח רבנו מיימון את כל ביתו, ובתוכם שני בניו, משה ואחיו דוד ויסעו עירה פאס, רבנו מיימון ובנו דוד שלחו במסחר ידיהם, להמציא טרף לביתם, והעלם משה הפשיב למח מאת הגאון רבנו אבן שושן הנזכר, בהלכות התלמוד, אם כי גם שמה שררה חמת המציק על היהודים לקבל עליהם את אמונת מחמד, אולם בסתר רכקו באמונת השם, ועסמו בתורה ובכל חכמה ומדע, ובן התרועע רבי משה עם הפילוסופים וגם הרופאים הערביים, ולקח לקח גם

⁽¹⁾ רבי יהודה הכהן אבן שושן, אחד מגדולי הדור וחכמיו במדינת אפריקא בעת החיא, ובעת הדיפות שהיו בעיר פאס, הומת על קדוש השם, גם על רבנו משה עבר כוס חות, אך הוא נמלט בעזרת השם ע"י החוקר הערבי אבי על ערב אבן מושע

⁽²⁾ עיר פאס ונכתבה גם פיץ (Fes) עיר עתיקה, נבנתה זה יותר מאלף שנה ובה גרו יהודים, נוצרים וישמעלים, והיה שלום ביניהם, וגם הממשלה הטיבה להם. ומשם יצאו חכמים אנשי שם, כמו רב אלפס ושאר חכמים, אולם גם שם סבלו היהודים הרבה. עתה גרים שם איזה אלפים יהודים ויש להם בתי ישיבות ובתי מדרשים.

מסיהם, ורכש לו הידיעות האלו עד תכליתן, אולם ביותר עסק בחכמת התורה והתלמוד ויעבוד בשקידה נפלאה בפרושו על המשנה, וכו הכנים את כל תוצאות מחשבותיו, ופרי השקפותיו ונסיונותיו בימים ההם⁵

ב

בעת הזאת קם חכם אחד, וגזר אומר, כי כל היהודים המתחששים כמאמינים בתורת האיסלם, דינם על פי תורת היהדות כדין פומרים עובדי עבודה זרה, וזאת החריר לבות אלו האנוסים עד מאד, ותרסנה ידיהם וילכו קודר ושחוח ממכשול לב ועונם הגדול הרובץ עליהם, כפי דעת החכם הזה. ובני המון העם, בשמעם כי בהחזיקם במצות תורת היהודים כסכנת נפשם אין להם חלק באלקי ישראל, חשבו מחשבה זרה, להפיר כלה את בריתם עם היהדות. כאשר שמע זאת רבנו משה מצא חובה לנפשו להגן על אחיו האנוסים בצרה, ויכתוב מגלת ספר להסוך בזכות האומללים ההם, ולשים בלבם תקוה ואחרית טובה ביהדות, וכמגלתו שחבר בלשון ערבי, הוכיח צדקת משפטו, למען ישמעו כל בני העם הישראלי האנוסים, וכח ראיות והוכחות מן התלמוד ביטל דברי החכם הקנאי הזה ואמר, כי בשעת הסכנה מותר להתחפש במסוה אמונה אחרת, כמו שעשו רבי מאיר, ור' אליעזר בן הורקנוס, שזה האחרון אמר דבר הנשמע לשני סנים, בשעה שנתפס למינות (מדרש סהלת, ומס' עבודה זרה פרק א') כי אין אנוסים אותנו כלל לעבוד איזה עבודה זרה, והשמד הזה אשר אנחנו בו, אין אנו מראים שנעבוד עבודה זרה, כי אם שנאמין מה שהם אומרים בלבד, ונתאמת אצלם שאין אנו מאמינים בלבנו מה שמוציאים בפינו, אלא נרמה בו את מלכם (הכליף), ויפתוהו בסייהם ובלשונם יכזבו לו.

ולא בלבד באגרותיו כי אם גם בדברים טובים ונחומים חזק רבנו משה את לב אחיו בצרה, ויאמץ לבם להיות דבקים בתורת מורשה, ולחכות לקץ הגאולה וישועה, לצאת מארץ השמד ולהמלט לארץ שלום, וכמעט היה רבנו משה ככל רע, וכבר נתפס למלכות כמסית את המאמינים לכבוד באמונת מחמד, וכססע היה בינו ובין המות, לולא נמצא לו אז מליץ יושר, המשורר הערבי אבי אל ערב אבן מישע, אשר דבר עליו טוב ויצילהו ממות. אז גמרו בני משפחת רבי מיימון לשים קץ לענוי נפשם, להמלט מארץ הרמים הזאת, ובשנת תתקכ"ה רביעי לחדש אייר, בליל השך ואסלה, ירדו כל בני המשפחה היקרה הזאת באניה, לשאת אותם ארצה ישראל. חמשה ימים עברו בני משפחת מיימון דרך ים הגדול (התיכון) וביום הששי עבר עליהם

⁵ בחתימת פרוש המשנה להרמב"ם, כותב: התחלתי לחבר פרוש המשנה, ואני בן כ"ג שנה, והשלמתי במצרים ואני בן שלשים שנה, שהיה אלף תע"ט לשטרות (היא ד"א תתקנ"ז לב"ע). ראה סדר הדורות,

ובעת שהיתה משפחת מיימון בסאס, כתב אבי רבנו את אגרתו הידועה, אגרת התנחומים, בשפת ערבית, ששלח לכל קהלות ישראל בצמון אמריקא, לחוקם בצרתם להשאר נאמנים לה', להשתדל בתורה ומצות, כמדת האמשרות בימי שמד כאלו, מבלי לסכן נפשם. בפרט להתפלל שלש פעמים ביום ולכל הפחות תפלה קצרה (תמדה גניזה).

נחשול של ים, רוח סערה וסופה הכה גלים בלב ים, והאניה חשבה להישבר. רבי מיימון ובני משפחתו התפללו אל ה', ורבי משה נדר לאלקי אבותיו להקדיש את שני הימים (ר' אייר יום שבתו על האניה ויום העשירי, יום הסערה) האלה לתורה ולתפלה, לעשות צדקה וחסד הוא ובניו אחריו כל הימים. — הסערה קמה לדממה. ולקץ חרש ימים (ג' סיון) להגיעו בשלום לחוף עכו⁶, וירד רבנו משה לעשות את היום הזה ליום זכרון, משתה לו ולבניו ומשפחתו כי הצילהו ה' וימלטהו ממי הים וסערות גליו ומהיותו נטמע בין בני עם נכר. זקני היהודים בעיר עכו חרדו לקראתם ויקבלו אותם באותות כבוד ויקר. כחצי שנה ישבו בני משפחת רבי מיימון בעיר עכו, ומשם אחזו דרכם לעיר ירושלים לשפוך שיחם לפני ה' במקומות הקדושים. וכיום תמים השתמחו על קברות האבות במערת המכפלה, ומשם נסעו מצרימה. בתחלה התישבו בעיר אלכסנדריה ואח"כ בעיר קהירא (פוסטאט)⁷. ירחים אחדים אחרי כואם שמה מת רבי מיימון ואז כבר יצא שם רבנו משה לתהלה, וארצות ספרד ואפריקא שלחו אליו אגרות תנחומים.

רבנו משה ואחיו ר' דוד יסרו ביחד בית מסחר באכנים טובות ומרגליות, אך במסחר הזה עסק ר' דוד לבדו ונסע למרחקים לרגל מסחרו, עד ארץ הודו המזרחית. ואת אשר הרויח היה די לכלכל בית שניהם. ובוה היה ביד רבי משה היכולת, לעסוק בתורה וחכמה באין מפריע. אולם ימי הישלוה לא ארכו לו, כי הרניוזהו מנחתו בצרות רבות ורעות, ופגעי הזמן חכדיעוהו תחתיו, כי הוכה בחלאים רעים, ואשר אך לאיש כביר כח ואמיץ-לב כרכנו משה, היה די כח ועצמה להתגבר על אידו ושברו. כי מלבד הצרות האלו באה אליו השמועה הרעה, כי רבי דוד אחיו, אהוב נפשו חמדת לבנו, ירד כאניה לבוא ארצה הודו לרגל מסחרו ונשברה האניה ונטבע עם כל הוננו ורכושו בלב ים. ויתאבל רבנו משה על אחיו הצדיק הזה אשר היתה נפשו קשורה בנפשו והלך קדר כל היום⁸ ובעצם הימים הרעים ההם קמו מלשינים להכותו בשוט לשונם לפני שרי המלכות, כל האסונות האלו, כחצי שרי נחתו בו, הכריעוהו תחתיו ונפל למשכב, וישנה תמימה ארכה מחלתו וחיוו כמעט לשאול הגיעו.

⁶ עכו עיר בחלקת שבט אשר. אך לא הוריש אותה. בימי שני הוסב שמה לשם (Psolemois) וכעת בקראת בשם (Acree). ומספר תושביה כעת כעשרת אלפים, וביניהם אך יהודים מעטים.

⁷ אלכסנדריה וקהירא המה עירות במצרים. אך אלכסנדריה היא מטרפולין של מצרים, אלכסנדר מוקדן היה מיסדה, והושיב שמה גם מספר יהודים, והמה היו דבקים בתורת משה, ובימי תלמי המלך נתרבה מספר ישראל, גולים רבים באו מא"י, והיו להם סנהדרי גדולה ובית הכנסת גדול היה שם, עד שהקהל לא שמע תברכות מהש"ץ, וחיו מוכרחים לפרוש סדין כמו נס, ועליו היתה נרשמת כל ברכה שהחון אמר בשמנה עשרה בחזרת התפלה.

⁸ באחד ממכתבי הרמב"ם לאחובו וידידו רבי יפת בן מרנא אליהו דיין ורב בעיר עכו, שכרתו ברית אהבה בעת בוא רבנו לרגל נסיעתו עירה עכו, כותב לאמור: והרעה הגדולה שבאה אלי באחרונה, רעה מכל רעה שעברו עלי מיום היותי עד היום הזה, היא פטירת אחי הצדיק ז"ל שטבע בים הודו. ובידו ממון רב לי ולו ולאחרים, והגיה בת קטנה ואלמנה אצלי. וישארתי אחריו כמו שנה מיום שהגיעה השמועה הרעה, נופל על המטה בשחין רע וברלקת ובתמהון לבב, וכמעט קט הייתי אויבד. ועד היום הזה, כמה שנים אני מתאבל ולא התנחמתי, ואיך אתנחם? והוא על ברכי גדל, והוא היה האח והוא היה

רבנו משה, בכל אשר עבר עליו, התאמץ ברוחו ויתגבר על כל מכאוביו וישב לבקש לו דרך לפרנס את ביתו וכיתו אחיו המת. אולם ביותר הרחיב והעמיק ידיעתו בתורה וחכמה ולהשתלם בחכמת הרפואה, ולעבוד בשקידה רבה בפרושו על המשנה, אשר התחיל בעת נדודו, והשלים אחר מלאת לו שלשים שנה. פרוש המשנה שחבר כלשון ערבית הנקרא "היסראג'יה", הוא הפרוש על כל סדרי המשנה כסגנון קצר לדעת המסקנא של המשנה והתלמוד. ושיהיה לזכרון דברים להלומדים שיהיו משנתם ותלמודם שגורים בפיהם תמיד. הפרוש הזה הוא תוצאת דעת צלולה ושכל כהיר, פרי חכמת לב גאון הדעת, להוליך את המעיין בדרך ישר לא יכשל בו, התכונה המדעית אשר לפרושו מתגלה כפתיחתו הגדולה הנודעת בשמה בין הלומדים: "הקדמת הרמב"ם לסדר זרעים" וגם לשאר סדרים ומסכתות חבר הקדמות שהמה מורי דרך להשגת תוכנם, ולהסל עסק למודם.

מסכת "אבות" המלאה אמרי בינה ופתגמי מוסר, נתנו לו יד לחשוף זרוע עזו ולהעביר לפנינו כל טובו ויקר תפארת דעותיו הנעלות בהסדמה למסכת זו. "כשמנה סרקים" על נפש האדם וכוחותיה, מדותיה הרעות והטובות על חולי הנפש ורפואתן, בהשתמש האדם בכחות הנפש לצד תכלית אחרת, לאמור: בהרחקה לקצה אחרון, איך לכבוש את היצר, ולהיות מושל ברוחו. תכלית השלמות הנפשית ביצירה האנושית. הוא העמיק בחקר אלקי, ושתי הנחות היו תקועות בלב רבנו משה, דעת הפילוסופים אריסטו ותלמידיו, ודעות חכמי התורה ויעודיהם, וכן כללי המדות והמוסר שהורו חכמי התורה, הכו שורש עמוק עמוק כדעותיו. אלא רבנו משה עמד על נקודת השקפה, כי חכמת הפילוסופיא היא חכמה אישר איננה עומדת בכחינה והשקפה אחת, כי אחד משער השערה בענינה וכא רעהו וחקרו, והדעות מתחלפות כל פעם. ולא כן חכמת התורה היא עומדת על בסיס חזק ואמיץ וכל רוחות שבעולם לא יזיזו אותה ממקומה.

וכן רואים אנחנו, איך נתן רבנו הרמב"ם היתרון לחכמת התורה ואמונת אל אחד לשאר חכמות, כזה אשר הציב שלשה עשר עקרי הדת בישראל ליסוד מוסר שאין להרהר אחריהן.

שם בארץ מצרים התחתן רבנו משה עם איש נכבד אחד משועי ישראל ואשתו אשר לקח היא אשתו השניה, והיא ילדה לו את בנו יחידו אברהם (ראה הלאה בהערה י"ב) אשתו הזאת, היא אחות אבן אלמעאלי סופר למלך, והוא גם הוא לקח את אחות הרמב"ם לו לאשה.

התלמיד, והוא היה נושא ונותן בשוק ומרויח, ואני היתי יושב לבטח, והבין בתלמוד ומקרא, והבין בדקדוק הלשון, ולא היתה שמחה לי אלא בראותיו. ערבה כל שמחה הלך חיי העולם, והניחני נבהל בארץ בכריח כל עת שאראה כ"י או ספר מספריו, יהפך עלי לבי ויערו יגוני, ולולא התורה שעשועי ודברי החכמות שתשכח בהם יגוני, אבדתי בעניי.

רבנו משה זכה לשם גדול, ראשונה ע"י תלמידיו אשר הקשיבו לקחו ושתו בצמא את דבריו, ויהי בעיניהם כסמל דמות החכמה בעצם תומה, ואחד מתלמידיו שהלך למסעיו לארץ תימן, הרבה שם לספר תהלת מורו הגדול, וישמעו היהודים שמה את שמע משה, וכל מעשה תקפו בתורה, וגבורתו בחכמה, עדי כי לעתות בצרה פנו אליו בשאלותיהם, ודבריו היו להם למנוחת לב, וישגבם ישע.

בימים ההם, תחת מלכות סאלאדן הטוב, היה המצב המדיני בארץ מצרים טוב, והיהודים נחו מהצרות שהיו להם עד הנה, אולם בארצות ערב (תימן) ובאפריקה הדרומית עלה בידי שני קנאים לאמונת מחמד, ואנסו את היהודים לכלל את דתם, וכן הכרחו היהודים שמה, לכלל את אמונת מחמד למראה עין, וכן עשו היהודים בארץ תימן, אולם כלכם ובסתר אהלם צפנו אהבתם לדת מורישה, ואשר בהיות יהודי תימן נבערים מדעת התורה, היתה הסכנה כרובה מאד, כי מעט מעט תחת עול ממשלה קשה, יבעטו בתורת אבותיהם ויסכימו להמרת הדת כפועל, וביותר נתן יד להפחד הזה, מומר אחד, שקם אז בארץ תימן, ודרש דרשות של דופי על תורת משה והמסורה, ואמנם החלו רבים מהיהודים לפסוח על שתי סעיפים, ורק מתי מספר שהיו חזקים כאמונתם. זאת ראה חכם התורה שבארץ תימן רבי יעקב אלפיומי, (°) וירא מאד לבל יתגבר היאוש כלכם, ויתערבו עם המחמדים ויהיו למושלמים גם ברוחם בצר למו. ע"כ פנה רבי יעקב אל רבנו משה בן מיימון, לבקש ממנו עצה מה לעשות לאמץ לב הנואשים, ולחזק רוחם להיהדות לבל ינאשו מן הרחמים.

לשאלת רבי יעקב אלפיומי, ערך הרמב"ם אגרת נחמדה בלשון ערבית לקהלות תימן, המכתב הוא תשובה לשואלו רבי יעקב, אולם דבריו נכונו אל כל בני העם הישראלי אשר בתימן והמכתב הזה נודע עד היום הזה בשם "אגרת תימן". האגרת הזאת היא מעטת הכמות ורבת האיכות, וכך דבר מדבריה מעיד על חכמת הכותב, באמונתו הטהורה, ואמרתו הצרופה. רבנו משה יביע להם דברי נחומין וכבושין, וירעיף מל תחיה על לבות אחיו הנאנחים תחת תגרת גזרות השמד, ובתוך דבריו אומר כדברים האלו: ואתם אחינו חזקו ואמצו! אל יבהילו אתכם השמדות והגזרות ואל יפחיד אתכם תוקף יד האויב עליכם, שכל הענין הזה אינו רק נסיון וכחינה, להראות אמונתכם ופחדתכם בעולם, ולא יחזיקו בדת האמת בעתים האלה, אלא החכמים יראי ה' מזרע יעקב, זרע טהור ונקי, וכל האנשים שעמדו אבותם על הר סיני ושלחו ידם ואמונתם לברית, וקבלו על עצמם המעשה והקבלה. לסיכך יש לדעת שכל מי שנטה מדרך הדת הנתונה במעמד ההוא שאינו מזרע האנשים ההם וכן הלאה, בסוף אגרתו יבקש רבנו הרמב"ם מהרב ר' יעקב אלפיומי להפיץ העתקות מאגרת התנחומים הזאת, ולשלחה לכל קהלות תימן, לחזק אמונתם ולאמץ בטחונם. אך גם להיות נזהר ונשמר בעת הקריאה, שלא יתגלה לאומות העוכם ויארע כזה תקלה וסכנה מחמת קנאי הישמעלים. גם יאמר הרמב"ם "הנני ירא מזה הרבה, אבל ראיתי שבצדקת רבים, ראוי

(°) רבי יעקב אלפיומי, היה אחד מהחכמים אשר בתימן, אולם כחו היה קצר, וגם מרץ מעט היה לו לעמוד נגד תקיפות הממשלה, וזרם השמד ששרר שם. ע"כ פנה אל רבנו הרמב"ם, איש שהכל בו.

לסכן בעבודה בסכנתו. ואף בכל מה ששגרתו לכם, סוד ה' אל יראו וכבר הכמיחוני החכמים שקבלו מן הנביאים ואמרו: "שלוחי מצוה אינן נזוקין". —

אגרת התנחומים הזאת, היתה כמל של תחיה לאומללי תימן, והוסיפו אומץ בדתם ויעמדו באמונתם ודת מורשה וה' הושיעם, כי ימי השמדות לא ארכו, ורבנו משה זכה לשמוח בשמחתם, ועוד להושיע אותם כי בעת עלה לגדולה במצרים, היה למליץ לפני הפחות והשרים, להקל מעליהם עול הגלות, ותהי להם הרוחה, כגלל הדבר הזה היו יהודי תימן מחככים אותו, ויכבדוהו ויעריצוהו על גאולתם ופדות נפשם, כי השיב אותם לתורת אבותם, והיה להם גם למושיע רב, וכבוד רבנו משה בן נחמן¹⁰ שהיה ברור שאחריו כותב באגרתו אל רבני צרפת על דבר ספר "המורה" כדברים האלו: "והנני מעיר לפני רבותי שמים וארץ, כי שמעתי ממגדי אמת, שבכל ארצות ממלכת תימן, קהלות רבות עוסקים בתורה ומצות לשמן, והיו מזכירים שם הרב (מיימוני) בכל קריש וקריש, בחייכון וביומכון ובחיי רבנא משה בן מיימון" אשר האיר עיניהם בתורה והעמידם בקרן אורה, לבטל מהם נזרות קשות, וכבוד המסים כי היו כמיט חוצות מרמס, ומעליהם עול מלכות הרים ויקל להם מעט ממשא מלך ושרים", כבוד כזה לא נעשה רק לנשיאי הגולה שבבבל, כיום עלותם לשבת על כסא הנשיאות.

ד

וכאשר שם רבנו הרמב"ם הולך וגדול וכן חכמתו כמעין נובע, כן גדלה הקנאה והשנאה נגדו; וקמו כמה מלשינים עריצים, והכוהו בזעם לשונם לפני שר המלוכה וימישו עליו משפט מות, וכפי שמשערים היתה סבת משפט המות הזה, על אשר הסב רבנו משה את לבות היהודים האנוסים מאחרי דת מחמד וישיבם לתורת משה, עיי ספריו ועיי מכתביו בדבריו הנמרצים, אך ה' משמים השקיף על רבנו משה ויט עליו חסד, ושונאיו ראו ונכלמו.

בעת ההיא התעלה רבנו לרופא למשנה למלך סאלארין הוא המשנה הנודע בשם אלפאזיל עבר אל רחיים בן עלי אל ביי שן, איש חכם לב ובעל נפש יקרה, והוא הושיב את רבנו משה על גפי מרומי קרת וישימהו לרופא על ביתו ועל

¹⁰ רבי משה בן נחמן נולד בגרינדו במדינת סלוניא, בשנת ד"א תקנ"ה ונפטר בארץ ישראל ערך ח"א ושלשים, ונקבר בתברון סמוך למערת המכפלה. הוא היה תלמיד רבנו עזרא אחד מבעלי התוס' וגם היה תלמיד רבי יהודה בן יקר. המקובל הגדול "הרמב"ן" היה אחד מהגאונים הגדולים בשעתו, ומלבד עוצם גדולתו בחכמת התלמוד, סגני ועוקר הרים, וכל דבריו היו עמוקים מאד, ועל דבריו היו סומכים בכל גלילות מדינתו. גם היה חכם וגדול בחכמת הקבלה וחכמת הטבע, המחקר והרמוזה, וכתב הגאון יעב"ץ בספרו מטסחה "זוה האיש משה (בר נחמן) גדול מאד, וכה שורעו קיים עדיין בעולם, מהם נמצאים גם היום כמה ת"ח בכרבריא. הרלב"ג והרשב"ש היו מיו"ה, ומהר"י ששורט ז"ל קרוב לדורנו היה דור י"א להרמב"ן. הוא הלך לירושלים ואח"כ לעיר חברון לדברי עצמו לחצוב לו קבר. הוא חבר ספרים בכל מקצועות התורה ותתלמוד. סבניו נודע לנו הר' שלמה והר' נחמן. וגם העמיד תלמידים הרבה גדולי הדור. —

בית השרים אשר אתו וכן הוטב הרבה גם מצבו הגשמי, כי ניתן לו שכרו מאת המשנה למלך ביד הרחבה ושמו נרשם ברשומת גדולי הרופאים כחצרו. וינטלו וינשאו ביאות לאיש רם ונעלה כמהו. ומעת הזאת והלאה השכימו לפתחו גם שאר שרי המלוכה ואצילי העיר, להיות רופא ביתם ויעש לו רכנו שם כשם הרופאים הגדולים הנודעים לתהלה בכל הארץ. ואחר כן נשא רכנו חן גם בעיני השולטאן האביר והנאור סאלאדין בעצמו, והוא שמהו לרופא לו ולחצרו (האף אונד לייכארצט). המשרה הנכבדה הזאת היתה ירושה לבניו ונכדיו אחריו, ובעת לכד מלך סאלאדין את ממשלת ירושלים מאת הנוצרים, אשר משלו שמה כערך מאה שנה (תתקמ"ו—1187) דבר רכנו טוב על היהודים לפני השולטאן הגדול ההוא, ועל פי דבריו נתן השולטאן רשות ליהודים לשוב לירושלים ולהאחו כתוכה. וכמוכן, נהרו הבנים מכל העברים אל הורתם האכלה (תחכמוני שער כ"ט) ורכנו לא נח ולא שקט להטיב לעמו עד כמה מצאה ירו.

רופאים גדולים ורבים נהרו אל מקום רכנו, להתראות אתו פנים אל פנים ולהנות מחכמתו. וגם מלך הבריטים הגדול ריכארד לכהאדי, אחד טראשי מסע הצלב שמע את שם רכנו, בהיותו אז נח עם חילו בעיר אשקלון וכא לפני רכנו ובקש אותו להיות לו לרופא ולישהות בחברתו. אך רכנו השיב את פניו ריקם. וכראות אנשי העיר את מעלת נפשו וגודל ערכו של רכנו, ואשר ידיעתו בתורה וחכמה עולה על גבי החכמים בעת הזאת, החלישו לתת לו את משרת הרבנות בעדתם, עדת עיר שהירא. וכן ישב בראש עוד תשעה מורי הוראה, ושפט את העם כלי משא פנים. ובכל מקום ערך ותיקן סדרים טובים עפ"י דת של תורה.

וכן הלך רכנו הלך וגדול. וכמעט כל חכמי דורו פנו אליו בשאלות שונות בעניני דת ודין, ולכל אחד השיב בדברים נכונים וערכים בטוב מעם ודעת, שאוכים מעמקי ים התלמוד. כי בימים ההם דיני תורת ישראל עודם מסורדים ומסורדים ככל אפסי התלמוד ויתר ספרי התורה והמסורה, כי הגאונים והבאים אחריהם חברו חבוריהם רק על הלכות נפרדות כפי הדרשן להם. וספר כולל להלכות פסוקות ככל דיני התורה עוד לא נתחבר. והדינים המסורדים גם המה לא באו ברובם מסורשים, ודורשיהם לא יכלו לדעתם, כל עוד לא חקרו כל דברי התלמוד ומשאו ומתנו. וגם מהמעטים המכנינים נעלמה הוראת מלים רבות ודרך התלמוד ככלל. ע"כ מה שמחו שנמצא איש אשר כל רזי התלמוד לא אנם ליה, ואשר יודע פשר להשיב אל כל שואל דבר דבור על אפניו, וכן ברבות השאלות הללו לבוא אל רכנו, שם על לבו לחבר לו ספר, אשר יעלה עליו את ראשי ההלכות הפסוקות כדיני התורה, בסדרו אותם לעיניהם. וכאשר כתב רכנו לתלמידו ר' יוסף אבן עקניו⁽¹⁾ "למען ינח מז החקירה. כבקשו כל

⁽¹⁾ רבי יוסף בן יחודה אבן עקנין תלמיד הרמב"ם, נולד בערך תתע"ו ונסטר ד"א תתקמ"א בעיר צבתא, (Ceuta). בנעוריו עברו על היהודים יושבי המקום חתוא גזרות אלמאדין, ולא יכלו לעסוק בתורה, או לקיים חוקי הדת בסרהסיא. רבי יוסף עקנין היה רופא מומחה, ובעתות החופש כתב שירים בלשון ערבית. וממני הגזרות נבלט למצרים. ומעירו שישב שם שלח שיריו להרמב"ם, ומצאו חן בעיניו בראותו בהם את תשוקתו לקנות חכמה ודעת. ויקרא אותו לבוא אליו, וילמדו הגיון חשבון ותכונה, גם

הלכה הדרושה לו וכן הקדיש כל רגעי חפשתו מטרדותיו משך עשר שנים ואישר בו עשה לו שם בעולם, בכל תפוצות ישראל, הוא ספר "משנה תורה".
 בעת הזאת אשר הספרים היו -- מרם המצאת הדפוס -- יקרי המציאות, וספר כזה אשר בו נקבעה כל התורה שבעל פה עם התקנות והמנהגים והגזרות, אשר נעשו מימי משה רבנו עד ימיו, ושהיה כתוב בלשון המשנה, בלשון צח וברור ובדרך קצרה, עבודה קשה כזו, אשר מלבד הצורך הגדול לרדת בכל דין ודין לעומק התלמוד והמסקנא אליבא דהלכתא, וגם כלל בספר הזה כל ירשי הדת, המוסר והמדות, מפעל כביר וכולל כזה, היה אך ביד איש הרוח, עמוק בדעה מיושבת ובחכמת הגיון, וכל נכאות התלמוד, ספרי ספרא ותוספתא נהירין ליה, היה סגיא כח לברוא ספר רחב ידיים כזה, ושת עליו נוספות "ספר המצות" בתחלת הספר אשר הוא לברו מלאכה יקרה ונפלאה.

עשר שנים רצופות, עבד רבנו את העבודה הגדולה הזאת, ובן ארבעים ושבע השלימה, נכונים וחכמי לב התפלאו ועל הספר גדול הדעה הזה, אשר עוד לא נעשה כמוהו. הוא היה הראשון אשר הוכיח במישור לעיני כל, כי חכמי המשנה היו חכמים גדולים בכל החכמות, כמו חכמת הנדסה חכמת התכונה חכמת הטבע, חכמת הנתוח חכמת הנמעים, וחכמת למודי המוסר, וחכמת הפליסופיא העיונית.

רבנו קרא לספרו כאשר אמרנו "משנה תורה" לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואח"כ קורא כזה הספר, ויודע ממנו תורה שבע"פ כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם (הקדמתו שם) ונקרא הספר גם בשם "יד החזקה" מפני שנחלק ליד ספרים, ובשם הזה הוא נודע בספרות הרבנים ולא יכונה "משנה תורה", ישספר דברים מחמשה חמשי תורה נקרא בשם זה. כאמור, לא כתב ספרו זה בשפת ערבית שהיתה מובנת רק לחלק קמץ מן העם, כי אם בלשון המשנה, וכותב רבנו בהקדמתו לספר המצות "לפי שהלשון ההיא טערה בדינו, ולא בלשון התלמוד, לפי כינוהו כ"א יחידים, אבל בלשון המשנה שיקל לרבים" וכו' וגם כותב שמה "כונתי היתה לתת ביד העם, חבור אשר יכלול כל דיני התורה ומשפטיה, עד שלא יהי דבר חסר ממנו". הספר נחלק לספרים והרכות, כדי שיהיה נקל לדעת אותו על פה, וכאשר רבנו בעצמו כותב במכתביו, שחבר ספרו רק בעד אלה שטערה רוחם, מיראה שמא, תשתכח תורה מישראל אבל לא נעל הדלת מפני שוחרי התלמוד עצמו.

בעת הגיע רבנו לשנות החמישים נולד בו לו, וקרא שמו אברהם, ובעודו באיכו

האיר עינו בעניני הדת והפילוסופיא, תלמידו זה ישב לפניו ערך שתי שנים, ולא הספיק לגמור חיק למודיו כי הלך לטורא, והתישב בארם צובא והיה לסופר בבית הנסיך ורופא לבית השולטן, ואח"כ פנה אל המסחר והיה לעשיר גדול, וברשות הרמב"ם פתח בית המדרש בעיר בגדד, ללמד לרבים תורה בונם, והרמב"ם מכנהו "ראש הסדר" בגלל חכמתו הגדולה. הרמב"ם כתב לכבודו ובשבילו את ספר "מורה נבוכים" ובפתיחתו יאמר, "אלקים יחנך התלמיד היקר ר' יוסף ב"ר יהודה נ"ע מאז אשר עמדת לפני, ובאת מקצה הארץ ללמוד אצלי, יקרה נפשך בעיני, לרוב אהבתך לבקש החכמה וכו', וכאשר גזר האל פרידתני ושמת מגמת פניך אל מחוז חפצך, עוררו בי ימי חברתך מחשבה שוקטת, ותגיעני יד פרידתך, לחבר זה הספר אשר חברתיהו לך ולדומים אליך וכו'.

נכרו בו תכונות רוממיות. אביו העיר עליו, כי הוא בעל שכל זך ושבע נאה, מצוהף אל טוב המדות, ויקו כי יהיה לו שם בגדולים¹²).

ובעת הזאת אחר שהשלים ספרו יד החזקה, חש יאלא מלא עוד את מדות עבודתו הספרותית, וישלא הגיע עוד עד מטרתה כי, ספר הי"ד מלא רק חצי חספון, הוא היה חלק ההלכה, ועליו היה להוסיף עוד חלק העיוני הפילוסופי, ע"כ למרות כל מרדויותו העצומות, והלישת גופו, אחר מחלות מסוכנות ישעברו עליו, כתב ספרו "מורה נבוכים". הרעיון הזה לא היה חדש אצלו כי אם כבר העסיק את מחשבותיו בראשי ימי עבודתו בפרושו למשנה בפרק "חלק", ביסוד הו' כבר אמר "ראיתי שאלה הענינים נצטרכו לראיות רבות מאד, והנני צריכין להצעות והקדמות, ולפיכך אניח אותו למקומו, אם בספר הרשות אשר יעדתי לחברו, או בספרי הנכואה ישאני עוסק בו, או בספר שאחבר אותו בפרושי אלה היסודות".

כונתו ישל רבנו בחברו ספרו זה החדש (מורה נבוכים) היתה; "לא להמון ולא למתחילים בעיון, ולא ללמד מי ישאינו מעיין אלא בחכמת התורה, כי אם למי ששלם בדעתו ומדותיו, ועיין בחכמת הפילוסופיא, וידע חכמות אמיתות ומאמין לדברים התוריים. ובכל זאת עלו ספמות על לבו ונישאר בטבוכה ובהלה" — ולזה יקרא המאמר הזה "מורה נבוכים" (הקדמה לס' מ"ג), ואולי היתה זאת הסבה שכתב ספרו זה בלשון ערבית, ולא בלשון המשנה הצחה כספר הי"ד. ספר המורה נעתק אח"כ בהסכמת המחבר לשפת עברית ע"י רבי שמואל אבן תבון¹³, והסבה שעורירתו לחבר ספרו זה היתה לפי דבריו (בהקדמה הנזכרת) שזירתו ישל תלמידו החביב ר' יוסף ברי יהודה אבן עקנין.

¹² רבי אברהם בן רבנו משה בן מיימון נולד בשנת ד"א חקמ"ה ונפטר בשנת ה"א י"ד, הוא היה אמן על ברכי החורה והחכמה, ונחל מאביו מדת יראת שמים אמיתית וטהורה, לרדוף שלום, ולהיות נוח לבריוח, גם נחל את חשיבותו ונשיאותו בחור "נגיד" על קהלות ישראל במצרים, ומצבו הרם בתור רופא בחצר המלך, כי היה רופא השלטונים שקמו אחרי סאלאדין. הוא היה משיב הרבה שואלים בעניני דת ודין בטוב טעם ודעת, והיה גם בעל השכלה וחוקר פילוסופי, לפי מעמד המדעים בימיו; וחבר ספר בערבית ליישב דרשות חכמי התלמוד, וגם חבר ס' מלחמת ה' ויעט כמעיל קנאה, ויקנא כבוד קדושת אביו, אבי כל תופשי תורה וחכמא בישראל. בספרו זה הצדיק את אביו ואת ספריו. ונלחם בעוז נגד מתנגדיו והוכיח להם בראיות נכוחות, כי נבוכים הם בפשטי הכתובים והמררשות, וגלה סתרי המאמרים בטוב טעם ודעת, והליץ בער אביו בהראותו את הטוב אשר עשה כעמו, לגלות סוד האחרות ולחוק יסודי האמונה הטהורה, ולא דברים חדשים רק אמונת ישראל מקדם קדמתה. חבר ס' מעשה של ירושלמי, בחומר השבועה וקדושתה וס': ברכת אברהם נגד השגח ר' דניאל הבבלי על ס' משנה תורה.

¹³ רבי שמואל אבן חבון בן ר' יהודה נולד לערך בשנת ד"א תת"ק ונפטר בשנת תתק"ץ בעיר מרסילה בצרפת, ראשית חינכו היתה על ברכי אביו, וילמדו חורה וחכמה, רפואה, השפה העברית והערבית, אח"כ למד תורה מרבי זרחיה הלוי בעל המאור. ובעזרת חכם בלחי נודע אשר אביו הביא לו ממרחקים, השלים את למודו בחכמות חיצוניות ועשה חיל בכל למודיו, ויעלה גם על אביו ביתרון הכשר דעות בפילוסופיא ומחקר, ובנועם סגנונו והשפות העברית וגם הערבית ושם תהלתו יצא בכל הארץ. בעת ההוא והס' מורה נבוכים לרבנו הרמב"ם הגיע ליד ר' שמואל אבן תבון וימסר אליו בכל לבו. אמנם הספר בהתגלגלו מהעתקה להעתקה בלשון ערבית מוטעה מאד, וימהר אבן תבון להריץ שאלותיו להרמב"ם ויבקשהו להגיה את הטעיות, ולהחיר לו את ספקותיו, ובחפץ לב ובשמחה נעתר לו הרמב"ם

ה

הדרך הפילוסופית שבחר לו רבנו בספרו שהכר היה חדש גם לרבים ממנהיגי האומה בימים ההם ועורך התמטרות והתנגרות עזה להמחבר ולספריו. אחדים ממתנגדיו היו באמת בעלי מחלוקת לשם שמים, וגם היו אלו שרוח כנאה ושנאה עבר עליהם, שכן גודל רוב גדולי האומה, מפני גודל הכמתם, ואשר עי"ז ינחלו כבוד רב, יעוררו כנאה, ועי"ז גם שנאה עליהם. בין הראשונים היה רבי אברהם בן דוד מפייסקיירא⁽¹⁴⁾ (הראב"ד) שהיה מופלג בימים וכהכמה ובעושר, והוא קנא קנאת חכמי הגמרא, מראה על אשר לא הראה רבנו הרמב"ם מקור התלמוד ששאב ספרו היד, פן תצא מספרו של הרמב"ם תקלה גדולה ללימוד התלמוד, ולהתפתחות ההלכה. וכן גם רבי שמואל בן עלי⁽¹⁵⁾ ראש הישיבה בעיר כנרת, נגד רבנו כדברים שאינם מן הנימוס, ויטפול על רבנו דברים ישבאמת לא היו, ואשר מבצבצת מתוכם קנאה, שהתקנא בכבוד רבנו והשפעתו הגדולה בין העם.

למרות ההתנגדות נגד ספרי רבנו, התפשטו על ידי הרבה העתקות בין שדרות העם, ולבד שנעתקו פרוש המשנה והמורה לעברית ע"י ר' שמואל אבן תבון, ואחריו

ובמכתב תהלה וברכה מלא את ידיו להעתיק את ס' מו"נ ללשון הקודש, כי בו מצא את האיש אשר לכ לו לרדת אל עומק הענין ולגלות מצפוניו, ויאר לו נתיב בתורת העתקה. ור' שמואל נגש גם אל המלאכה הזאת, ובמשך עבודתו שאל את הרמב"ם על כל דבר קשה, ויכל את העתקתו כלולה בהדרה. ובסופה חבר קונטרס בסדר א"ב לבאר את כל המלות הזרות. אשר מפני קוצר הלשון העברית הביא מלים מחודשות, ואח"כ העתיק גם שאר ספרי הרמב"ם, ושמו הוא לברכה עד עולם.

⁽¹⁴⁾ רבי אברהם בן דוד מפייסקיירא, והוא הראב"ד השלישי בעל השגות על הרמב"ם, נולד בעיר הנזכרת סמוכה לעיר Nimes בצרפת בשנת ד"א תתפ"ה. ונפטר בשנת תתקנ"ט, ומרוב קדושתו עסקו כהנים בקבורתו. הוא היה חתנו של רבנו אברהם בן יצחק, ולמד גם אצל רבנו משלם מלוניל, ואצל ר' יחיאל אבי הרא"ש ושאר גדולי הדור, ועי" כשרונותיו הנעלים בחכמת התורה, התעלה להיות ראש המדברים בכל מקום, ובני מדינתו ושאר ארצות סרו אל משמעתו ושאלו ממנו פסקי הלכות. נוסף על חלקו בתורה ובקבלה, נפלו לו חבלים בהון ובעושר, ועליו היו כל מחסורי התלמידים שלמדו בישיבתו הגדולה בפייסקיירא, ואח"כ מפני חמת המציק עזב הראב"ד את עירו, וישב בעיר נומיש הנקראה גם כשם קרית יערים, ומפני זה נקרא לפעמים הראב"ד מקרית יערים. הראב"ד חבר חבורים רבים, אבל גדולתו ניכרת יותר מהשגותיו על הרמב"ם, ונקרא גם בשם "בעל השגות". ידו היחה חזקה בכל מקצעות תלמוד בבלי וירושלמי ספרא ספרי מכילתא וכו', וכן הרהיב בנפשו עוז להשיג על הרמב"ם וגם על הלכות רב אלפסי ועל בעל המאור, אבל בכל השגותיו היו מעשיו לשם שמים, בכדי שלא יקבעו הלכה כמותם בכל מקום שיש מחלוקת ובכדי שלא יכשלו בהם הלומדים. ובכל זאת היה גדול כבודו בעיני הרמב"ם, וכל גדולי הדור חשבוהו לאיש אלקים קדוש.

⁽¹⁵⁾ רבי שמואל בן עלי הלוי המכונה אבן דסהנער ראש ישיבה וגאון בבגדד וכנויו היה "ראש ישיבות גאון יעקב" וכהונתו ירש מאביו שהתיחס עד שמואל בן אלקנה, ושהיה רבו של משיח השקר דוד אלדראי. וכפי שיספר ר' פחחיה מרגנשבורג בסבוב שלו "בכל ארץ אשור ובדמשק ובעדי פרס ומדי, ובארץ בכל אין לבם דיין אלא מה שמוסר להם הראש ישיבה ר' שמואל ונותן רשות בכל עיר לדין ולהודות, וחותרו הולך בכל הארצות וכו' וכו'. מתורתו של ר' שמואל באו לדינו רק ב' חשוכות, שהמה השגות נגד הרמב"ם. אבל הרמב"ם הראה שגגתו. והיה גם נגד הרמב"ם בענין תחית המתים. זאת גרם שהרמב"ם חבר המאמר על תחית המתים.

גם ע"י ר"י אלהריון¹⁶) נעתקו גם לשפת רומית, וכן רבו התלונות על רבנו עד שנאלץ היה רבנו לפרסם מאמרו "תחיית המתים", והתנצל נגד חורפיו שחשדוהו שכפר ח"ו בתחיית המתים. וכמאמר זה, שם לאל כל תלונותם בטוב טעם ודעת, וכי דרכו עולים בית אל כאמת ואמונה בלתי איזה נדנוד מחשבה לא טובה.

אחר מות רבנו גדלה איש המחלוקת ביתר עוז, עד שנחלפו קהלות רבות לשינוי מחנות, ותגדל המכשלה, וממנה היתה סכה לחלול שם שמים וחלול התורה. בראש בעלי הריב עמד ר' שלמה בר' אברהם מן ההר¹⁷ (מינטיפילייר) רב מפורסם ומובחק, הוא ותלמידיו ובראשם הרב ר' יונה מגירונדו החסיד (ראה תולדות הרא"ש הערה ה.). והמה דרשו נגד הרמב"ם כרבים, והציתו איש המחלוקת ככמה קהלות בצרפת ובספרד, ויחרימו את המורה וספר המדע. נגדם כמו קהלות ארגון, נאבארא וקמלונאי ויחרימו את מחרחרי הריב. גם חכמי עיר לונזיל נתחברו עם חכמי נרבוניה ויחרימו את כל המוציא לעז על המורה ועל מחברו, וישלחו את מכתביהם אל הקהלות הקרושות אשר בכל מדינת ספרד, וכאשר ראה רבי שלמה מן ההר שחוקה המלחמה נגדו "וילקט אליו אנשים קלי הדעת וימסור ספר המורה בידי הכומרים וגדולי הגלחים, לבערם באש עד אשר היו היהודים במונטפילייר כסכנה גדולה מאד" (אגרת הרד"ק לר"י אלפכאר) ולמרות כל המסירות והסכנות, הוסיפו אחדים מרבני צפון צרפת לנשות אחר ר' שלמה (אגרת הרמב"ן אל הרבנים הנזכרים). ר' יוסף אבן כספי¹⁸ התאונן "שהיהודים מאסו או עזבו את ספר המורה, בשעה שהנוצרים כבדוהו, וינשאוהו ויעתיקוהו, וכשיב הישמעלים בפאס ובשאר ארצות, קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה. מפי סופרים יהודים" (ס' עשרה כלי כסף חלק שני) — אבל כל החרמות שהוציאו מתנגדיו, וכל הגרף והזלזול נגד מחברו, לא יכלו להמעיט אף כל שהוא מדמותו וגדולתו, ועוצם השפעתו, וגם אלו הגדולים כדור ההוא הרמב"ן ורבנו שלמה בן אדרת¹⁹ (הרשב"א) וכל גדולי המורים בכל הארצות נכנעו לפני ידיעותיו הככירות של רבנו הרמב"ם.

¹⁶ רבי יהודה אלהריון תרגם עוד בחיי הרמב"ם את החקמה הכללית וחלק מפרושי על סדר רעים, ועפ"י בקשת חכמי רומא והשתדלות הרשב"א, תרגמו הוא ור"ש תבון יתר סדרי משניות.

¹⁷ רבי שלמה מן ההר (מונטפילייר), העיר הזאת תכונה בעברית חר-געש, עיר בארץ צרפת. הוא היה רב גדול בתורה ויראת שמים. ומעולם לא עסק בספרי מחקר או פילוסופיא והעמיד תלמידים רבים, וביניהם הרשב"א. ובהיותו כרוך אחר רבו ר' שלמה גמשיך אחריה במחלוקת. תלמידו ר' יונה מגירונדו נודע בשם החסיד, וחבר הרבה ספרי מוסר, ורובם נאבדו אך ס' שערי תשובה נדפס.

¹⁸ רבי יוסף אבן כספי (נולד ה"א מ' ונפטר לערך ה"א ק') הוא היה גדול בדורו וג"כ ממוקרי הרמב"ם וספריו, אומרים עליו שכל ימיו היה מצטער שלא זכה להיות בדורו של האיש המופלא הזה ואמר: מדוע לא זכיתי להיות בדור השלם, או מדוע לא היה הוא בזמני.

¹⁹ רבי שלמה בן אדרת נולד בעיר ברצילונא בספרד בשנת ר"א תתצ"ה ונפטר ר"א תתק"כ, הוא היה נודע בשם "הרב מספרד" ונראה שהיה רב בכל המדינה. הוא הרביץ תורה בעיר ברצילונא, עיר גבורים גאוני עולם, והיה תלמיד של רבנו יונה מגירונדו וגם קבל מן הרמב"ן וגדולי הדור היו תלמידיו, וביניהם רבנו בחיי בן אשר, הריטב"א ועוד. גדולי המוסקים הכירו את ערכו, ונהירין ליה שבילי תרי תלמודא בבלי וירושלמי, ומימיו שחו כל הבאים אחריה, מכל הארצות שלחו אליו הרבנים שאלותיהם בעניני דת ודין, וגם היה פוסק ומקובל, גם לחם נגד כומר אחד שרצה להוכיח מאיזה מאמרים בתלמוד ומדרשים את שנאת היהודים לנוצרים, והוא השיב על דבריו בטוב טעם ודעת. גם נגד האשמת

למתנגדי הרמב"ם נוספו עוד גדולי החכמים והרבנים, רבי מאיר הלוי ור' יהודה הרופא²⁰) בן הנשיא ר' יוסף הרופא בן אלפכאר. המה היו מריבים ביותר נגד ספר המורה. וכן הגדילו המדורה, עד אשר כמו נגדם גדולי הדור, כלם חוקרי לב, אשר כבוד קדושת רבנו נגע עד לבם ולחמו ככל עוה נגד מחרפי רבנו. והרב רבי דוד קמחי²¹) (רד"ק) זקן ונשוא פנים התאזר עוז לעת זקנתו, ללכת מעיר נרבונא לארץ קושטילא, להתוכח ולדבר עם החכמים דברי שלום ואמת ואמרי תוכחות, מדוע צדיק כביר ירשיעו ומעשהו יפריעו. ויעזרו לו עוד גדולי החכמים, הרמב"ן ורבנו בהי ב"ר משה²²) מעיר סרקוסטא (סאראנווא). ועוד רבים וכן ילמים מחכמי ישראל הריצו אנרותיהם לנדות את ר' שלמה מן ההר ותלמידיו, עד אשר יישובו מדרכם ומדעותיהם המוטעות. אולם כל זה לא הועיל מאומה, ונהפוך הוא, שהמה עוד הוסיפו סרה ומסרו הדברים, כאשר כתבנו. לידי כהני דת אחרת, אשר צוו לשרוף את ס' המורה. ונתעוררו על ידי זה צרות רבות ורעות, הריגות ומיתות מישונות לאלפי אנשים מישראל. אולם אח"כ נחמו ממעשיהם, עד אשר רבנו יונה החסיד קבל עליו ללכת לארץ ישראל להשתטח על קבר רבנו, שימחול לו על אשר מעל בספריו. שרפת הספרים היתה בישנת תקצ"ה. ואם כי נפל אז פחד הדר גאון רבנו על כל הקהלות, ויחרמו וינדו כל הסמים נגדו, כי ראו את אשר קרה לכל ישראל בעון הזה; ככל זאת לא קמה כל הסערה לדממה. וכשנת מ"ו לאלף החמישי קמו שנית מעוררי ריב בארץ צרפת. אולם הדברים נודעו אל הנשיא רבנו ישי בן חזקיה²³) ויהרימו הוא ובית רינו את כל מי שידבר תועה על ספרי רבנו, וגזרו על כל איש אשר נמצא אתו

משלמני אחד שכתב ספר נגד היהודים ולחם נגדו בכתב התנצלות, הרשב"א חבר ס' שו"ת גדול ס' תורת הבית הארוך וחקצ"ר וחידושים על הרבה מסכתות והלכות.

²⁰) רבי יהודה אלפכאר היה תלמודי גדול וחכם. הוא היה רופא אצל מלך פרדיננד השלישי והרד"ק רצה להתזירו לדעות הרמב"ם ולשבת מריב. אבל הוא ענה לו שלא בכבוד. אך כאשר הנשיא ר' משלם בן טודרוס מבעלי בריתו הוכיחו על שהתירו נגד הרד"ק, ע"ז הבטיחיהו כי לא יקל עוד בכבודו. ²¹) רבי דוד קמחי (רד"ק) בן ר' יוסף נולד בעיר נרבונא בצרפת, בשנת ד' אלפים תקכ"כ ונפטר תקצ"ה. הוא ירש את חכמתו וידיעתו בתורה מאביו, שהיה מדקדק ומפרש ופיסן גדול. רבי דוד נתן על לבו את ידיעת לשון הקודש, ולפרש את כתבי הקודש בפרוש מתקבל על הלב עפ"י חידוק. הוא היה מוקיר את ספרי הרמב"ם. ובעת שפרץ נגדו הריב, היה הרד"ק כבר זקן ושבע ימים, יותר מנן שבעים שנה. בכל זאת הלך במלאכות מוקירי הרמב"ם למדינת ספרד להשקוט הריב. ועל אשר באמצע הדרך חלה במחלת הקדחת, לא יכול לנסוע הלאה. ע"כ כתב לר' יהודה אלפכארי.

²²) רבנו בחיי ב"ר משה מעיר סרקוסטא במדינת ספרד, נודע בשם רבנו בחיי הנשיא, הרופא והחכם בן הנשיא והרופא ר' משה בן אלקוסטנטינו, אשר גם הוא הרביץ תורה בעיר סרקוסטא. רבנו בחיי ובית דינו קנאו לכבוד הרמב"ם. רבנו בחיי ב"ר משה היה מגדולי וחכמי הדור וגם פילוסוף גדול ורופא מובהק. הוא חבר הרבה ספרים וכלם נדפסו.

²³) הנשיא ישי בן חזקיה בן ישי הנשיא היה אחד מגדולי האומה ואנשי מעשה בדור ההוא. הוא התעטר בכתר הנשיאות וריש גלותא. כל נסיכות השולטן (Kilován) בארץ מצרים וסורא סרו למשמעתו. הוא היה ממוקירי הרמב"ם ואוהב לנכדו ר' דוד ולחם נגד מתנגדי הרמב"ם.

ממכתבי המחלוקת והעתקותיהם, לשלחם ולמסרם לנכד רבנו, הוא הרב "הנגיד ר' דוד"²¹, לבערם ולכלותם. והנשיא הזה החזיק במעוזו, ועשה יסודם לרחוק ולקרוב. ובכל אלה לא עמעם זהר פני רבנו. וזה קרוב לשמנה כמות יסנה שישקע שמש רבנו, ועוד היום מוקטר ומוגש ליסמו, וכל דבריו המה קדושים בעיני כל ישראל. ועליו נאמר: "ממשה עד משה לא קם כמישה" ולא פסק שמו מבין כותלי בית המדרש. ומעיניו לא יפסק להשקיט כל ישואפי תורה וחכמה ולרוות את צמאונם מאו ועד עולם.

ז

מלכד הספרים שחבר רבנו, וכבר דברנו מהם והמה: א. פרושו על מישנות ב. משנה תורה או יד החזקה, ג. מורה נבוכים, ד. מאמר על תחיית המתים, ה. ספר המצות; חבר עוד ו. פרוש על הש"ס, מזכירו בהקדמתו, והרב ר' יהואל בריל בעל "הלכנון" הוציא לאור מספרו זה על מס' ר"ה מכ"י, ה. אגרת תימן, ה. קובץ תשיבות הרמב"ם ואגרותיו, שלשה חלקים נדפסו (ליפציג תרכ"ט), ז. שו"ת פאר הדור (אמשטרדם תרל"ה), י. מלות הגיון (ברלין תקני"ה), יא. ס' פרקי משה בחכמות הרפואה (לכוב תקצ"ה), יב. מאמר חיי עולם תוכחת מוסר ויראת ה' (כ"י רד"א), יג. עירגת הבושים בחכמת הרפואה כ"י (ישם הגדולים), יד. פרוש על מגלת אסתר מיתחם להרמב"ם עם העתקה בלשון ערבי (ליורנא תנ"ט), טו. הלכות תלמוד ירושלמי, כולל הלכות מתלמוד ירושלמי כמו, הלכות רב אלפסי מתלמוד בבלי, מזכיר, במס' תמיד פ"ה, טז. מאמר בחכמת העבור לחשב הקביעות והמולדות והתקופות בדרך קצרה וקלה למתחילים בלי מורה ומלמד (כ"י), יז. מאמר קדוש השם נגד רב אחד, אשר גזר אומר, כי האנוסים בימי גזרת ישמך, אף אם מקיימים התורה כסתר איז להם חלק ונחלה כאמנות ישראל, ורבנו לחם נגדו בכל כהו, כאשר כתבנו מזה למעדה (ברסלוי תר"י), יח. סדר עולם, כללי התלמוד היה בידי הרב המחבר ספר שיטה מקובצת (מוכא ישם כתובות פ"א) מכבוד הרב הגאון מו"ה בצלאל אישכנזי²², יט. פרקי הצלחה (אך מסופקים אם הוא מהרמב"ם), כ. מלאכת הגיון, ואינו מלות הגיון שהוזכרנו, הוא נמצא בכ"י בעיר מינכן, הוא באור קע"ה שמות הכוללים הנופלים על הגיון, בא. פרוש על פרקי אסוקראט, נזכר בס' יוחסין, וכתוב בסופו ישנעתק מערבית לעברית ע"י ר' משה אבן תבון כשנת ה"א כ"ה, כב. מאמר בטחורים, רפואה למחמת הטחורים, נחלק לז' ישערים, כ"י ישן על קלף, נמצא באוצר הספרים לר"ח, כג. אגרת ותשובה על דברי הסודות ישיאל טמנו החכם הגדול אבן אל פצאיל בן

²¹ רבי דוד בן ר' אברהם מיימון בנו של הרמב"ם נולד ד אלפים תתקפ"ג ונפטר ה אלפים ס"ח. והיה בן דורו של הרשב"א וכרתו ברית אהבה ביניהם. ר' דוד החרים כל אלו שחלקו על זקנו, ומסורה היחה בפי העם, כי ע"י חרם ר' דוד מתו הרבה אנשים ונשיהם ונעקרו מן העולם. אחרי מותו הספירו אותו בכל תפוצות ישראל ולבניו ר' אברהם ור' שלמה נשלחו מכתבי תנחומין מגדולי רומא, שהפליגו בשבתו ותארוהו "דוד נגיד בבית קדש הקדשים וכו'".

²² רבי בצלאל אשכנזי, אחד מגדולי וחכמי ישראל, הלמיד הרב"ז, חבר ס שיטה מקובצת על הרבה מסכתות, מקובצת מרבוותאי קדמאי, והוא ספר שגדולי הדור ולומדי תורה ממששים בו. הרב בעל שם הגדולים מאריך בשבתו.

אל נקד, מוכא בתשובות מהר"ם אלישקר סי' פנ"ז, כד. סי' על תורת הבריות, נדפס ע"י ר' יעקב ספיר (ירושלים תרמ"ה), כה. שמנה פרקים להרמב"ם, כבר דברנו מספר זה, נספחו אל המשניות והם כעין הקדמה על פרוש המשנה שלו למס' אבות ונדפס גם בספר בפני עצמו, ויש עליו פרוש מהרב ר' אברהם ב"ד שבתי הלוי הורו"ן (אבי רבנו השל"ה) ושמנה פרקים הללו נעתמו גם לכמה לשונות, כו. מגלת סתרים, ששלח הרב לתלמידו החשוב בהשבעה שלא יגלהו לזולתו, בענינים עמוקים וסודות נעלמים מהקבלה האמתית, אך מסופקים אם הוא מרבנו הרמב"ם, וכן ספר הנפש וסי' הנמצא אומרים עליהם כי מזויפים המה, כו. פרקי הצלחה, בהצלחה אמיתית והישגת הנפש אחר המות, ואיך יתנהג האדם להגיע עדיה, והם ב' פרקים, נדפסו בסוף ספר הגדרים (סלונקי שכ"ז) ובתשובות פאר הדור, וגם אלו אין ידוע בכיורו אם המה מהרמב"ם.

רבנו הרמב"ם היה גם פ"טן וחבר פיוט ליום הכפורים, מתחיל: יערי עת רצון להפתח, יום בו אפי כפי לאל שומה, נמצא כתוב במחזור הספרדי.

רבנו הרמב"ם סבל הרבה בימי חייו ופגעי הזמן לא חמלו עליו. אולם החכמה חיתה אותו ועלה כל פעם על מדרגות יותר גבוהות ורמות עדי הגיעו ימיו לשבעים שנה, ויגיע וימת בשנת ר' אלפים תתקכ"ה ונקבר בגליל העליון, יש אומרים שנקבר במבריה ויש שאומרים בחברון, וכל ישראל בכל הארצות ספרו והילילו אחריו, כיאות לגדול וקדוש כמוהו. ובסוף ספר בחינת עולם כותב המחבר על הרמב"ם "אחרון הגאונים בזמן, וראשם בחשיבות איש אין ערוך לו כחכמי ישראל אחר חתימת התלמוד". מחבר סי' בחינת עולם הוא החכם הנודע רבי ידעיה הפניני הבדרשי⁽²⁾.

על מצבת קברו של רבנו נכתבו תוארים רבים. ובעת המחלוקת בימי הרמב"ן והרד"ק (ראה למעלה) קמו אנשים עוי פנים ומחקו איזה מלים מהשבחים וכתבו במקום דברי כזון, אולם אח"כ נחמו על מעשיהם ותקנו המצבה כבראשונה.

הסי' יחסין כותב: מצאתי בקונטרס, ישעלה ארון אלפים הרמב"ם שנת תתקס"ה במצרים, וכמו אותו היהודים והמצרים שלשה ימים וקראו זמן השנה נה"י נה"ה, וביום ז' הגיעה השמועה לעיר אלכסנדריה וביום ה' לעיר ירושלים. כירושלים עשו מספר גדול וקראו צום ועצרה, וההון קרא תוכחת "אם בחקותי" בספר התורה. והמפטיד קרא "ויהי דבר שמואל אל כל ישראל" וסיים גלה כבוד מישראל, כי גלח ארון ואלהים. והאגדה תספר. כי בהעלותם את ארון רבנו לארץ ישראל פגעו בהם ישודדים, ויברחו האנשים נושאי הארון, השודדים רצו להשליך את הארון לים ולא יכלו להעתיקו במקומו, ויאמרו אך איש אלקים קדוש הוא זה. וילכו ויבטיחו את היהודים שיוליכוהו למחוז חפצם. והמה ג"כ לוו את הארון ונקבר בעיר סבריה בכבוד גדול. — תנצב"ה.

⁽²⁾ רבי ידעיה הפניני הבדרשי, המלה "הפניני" היא תואר למליץ ומשורר אצל הערבים והמה קוראים לשירים פנינים. והוא היה משורר, רופא ומילוסוף. נולד בצרפת בחלק פרובניציא בערך ה"א ושלשים וחי כערך שבעים שנה. ויש אומרים שבסוף ימיו השתקע בעיר ברצילונא. ובהיותו בן חמש עשרה שנה כבר חבר ס' המליצה "בקשת הממין" שכל מלותיו מתחילין באות מ"ם. וחבר עוד ספרים והנכבד מכל ספריו הוא ס' בחינת עולם. כלו מוסר, דברי חכמה ודעת, משל ומליצה, ונדפס הרבה פעמים. גם היה ממקירי הרמב"ם וספריו.